

دانشکده الهیات

بررسی شیوه‌های مواجهه‌ی علمای شیعه با مبلغان مسیحی (با تأکید بر دوره‌ی صفویه و قاجار)

نگارش

محمد جواد سه‌دهی

استاد راهنما

دکتر رضا گندمی نصر آبادی

پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته ادیان و عرفان

شهریور ۱۳۹۷

چکیده

اسلام و مسیحیت به عنوان دو دین بزرگ در عرصه جهانی، مواجهه و تقابل های مختلفی داشته اند از مواجهه‌ی نظامی در جنگ‌های صلیبی گرفته تا مواجهه‌ی سیاسی در دوران استعمار غرب؛ اما بخش مهمی از تقابل میان این دو دین بزرگ را جدال فکری میان آن‌ها تشکیل می‌دهد.

گفت‌و‌گو و جدالی که سابقه‌ای به درازای تاریخ اسلام و وسعتی به اندازه‌ی بخش اعظمی از این کره خاکی دارد. در این میان بازه‌ی تاریخی صفویه و قاجار و منطقه جغرافی ایران – به عنوان مهد مواجهه‌ی شیعی با مسیحیت – مورد نظر قرار گرفته است. و تلاش شده تا تصویری روشن از مواجهه‌ی فکری علمای شیعه با مبلغان مسیحی در این دوران به نمایش گذاشته شود.

در همین راستا پس از آشنایی و معرفی اجمالی ردیه‌های علمای شیعه بر مبلغین مسیحی در دوره‌ی صفویه و قاجار، نوبت به تبیین و تحلیل محتوایی این ردیه‌ها می‌رسد. محتوایی که بخش اعظمی از آن را موضوعات تثیل و الوهیت مسیح، تحریف کتاب مقدس و بشارات انبیاء پیشین به ظهور پیامبر اسلام (ص) تشکیل می‌دهد. بر همین اساس ابتدا با بیان معنای تثیل و الوهیت عیسی (ع) نزد مسیحیان، به ذکر دلایل علمای اسلامی در ردّ تثیل و الوهیت مسیح پرداخته شده و تحلیل این دلایل مورد بحث قرار گرفته است. در وله‌ی بعدی مستندات و ادله‌ی مسلمین در اثبات تحریف کتاب مقدس گزارش و دسته بندی شده است. و در آخرین بحث آیات و فقراتی از کتاب مقدس که توسط دانشمندان اسلامی به عنوان بشارت به پیامبر اسلام (ص) معرفی گشته است، بیان شده و مورد ارزیابی قرار گرفته است.

در مجموع این پژوهش در مقام بیان و تحلیل محتوای ردیه‌های این دوران بوده است. در مقام بیان، تلاش برآن بوده که گزارشی کامل از ادعاهای، مستندات و دلایل علمای شیعه در آن دوران را ذکر کند تا محققین با مطالعه‌ی این اثر بتوانند بر قله‌ی تلاش‌های پیشینیان باشوند و قدم در راه فتح قله‌های جدید بردارند. در مقام تحلیل نیز، تلاش بر آن بوده که تحلیلی از میزان اعتبار و قابل استفاده بودن مطالب این ردیه‌ها در فضای علمی امروز، ارائه گردد.

کلید واژه: اسلام، مسیحیت، ردیه نویسی، تثیل، تحریف کتاب مقدس، بشارات.

فهرست

۱.....	مقدمه
۱.....	اهمیت موضوع
۲.....	ردیه نویسی در دوره‌ی صفویه و قاجار
۴.....	معرفی ردیه‌های این دوران
۴.....	اهداف پژوهش
۵.....	پرسش‌های پژوهش
۶.....	شیوه و سیر مباحث
۷.....	پیشینه‌ی تحقیق
۷.....	دشواری تحقیق
۱۰.....	فصل اول: تثلیث و الوهیت مسیح
۱۰.....	تثلیث و الوهیت عیسی در مسیحیت
۱۰.....	تثلیث در کتاب مقدس
۱۱.....	مناقشه‌ی آریوس
۱۲.....	شورای نیقیه
۱۳.....	تثلیث در دیگر منابع اصیل
۱۴.....	اصل اعتقادی تثلیث اقدس
۱۵.....	تثلیث به مثابه‌ی راز
۱۷.....	تثلیث و ردیه‌های شیعیان
۱۸.....	حجّة الاسلام (برهان الملء)
۲۱.....	راد شباهات کفار
۲۷.....	مقل صفا
۳۷.....	ازاله الاوهام
۴۳.....	هدایة الجاحدين
۴۳.....	متن
۴۵.....	شرح و توضیح
۴۶.....	: خلاصه

٤٧	دالیل عقلی در رد تثلیث...
٥٠	دالیل مبتنی بر کتاب مقدس در رد تثلیث والوهیت مسیح
٥٣	پژوهش های پیش رو.....
٥٥	فصل دوم: تحریف کتاب مقدس...
٥٧	انیس الاعلام فی نصرة الاسلام.....
٥٨	متن
٦٨	شرح و توضیح:.....
٧٣	الهدایی دین المصطفی (اسلام آیین برگزیده).....
٧٣	متن
٧٦	شرح و توضیح:.....
٧٨	مصلق صفا
٧٨	متن
٨١	شرح و توضیح:.....
٨٣	راد شباهات کفار...
٨٣	متن
٨٦	تحلیل و توضیح
٨٧	هدایۃ المسترشدین فی رد الضالین
٨٧	متن
٩٢	شرح و توضیح
٩٤	سیف المؤمنین فی قتال المشرکین.....
٩٤	متن
٩٨	شرح و توضیح:.....
١٠٠	خلاصه فصل.....
١١٤	پژوهش های پیش رو.....
١١٦	فصل سوم: بشارات به پیامبر اسلام.....
١١٧	سیف الاماء و برهان الملء:
١١٧	متن
١١٩	شرح و توضیح

١٢١	هدایة المسترشدین فی رد المضلین:
١٢١	متن
١٢٢	شرح و توضیح
١٢٢	مصدق صفا:.....
١٢٢	متن
١٢٤	انیس الاعلام:.....
١٢٤	متن
١٢٧	شرح و توضیح
١٢٨	عبرة الناظرین و استبصار الباصرین:.....
١٢٨	متن
١٣٣	راد شبہات الكفار:
١٣٣	متن
١٣٦	شرح و توضیح
١٣٦	حجه الاسلام (برهان الملء):.....
١٣٧	هدایة الجاحدين:.....
١٣٧	متن
١٣٩	شرح و توضیح
١٤٠	" رديه عبد الله بر جان ولسون "
١٤٠	متن
١٤١	شرح و توضیح
١٤٢	ازاله الاوهام.....
١٤٢	شرح و توضیح
١٤٤	نصره الحق کرمانی
١٤٤	شرح و توضیح
١٤٥	خلاصه:.....
١٥١	پژوهش های پیش رو
١٥٣	نتیجه گیری
١٥٧	منابع

پیوست ۱: کتابهای مبلغین مسیحی در دوره قاجار و ردیه هایی که خاصه این کتب نوشته شده است.....	۱۶۰
پیوست ۲: دیگر ردیه هایی که در دوره صفویه نوشته شده است. (ردیه هایی که به صورت کلی در رد مسیحیت است نه در ردیک کتاب خاص).....	۱۶۱
پیوست ۳: مبلغین مسیحی و کتاب هایشان در دوره قاجار و ردیه هایی که خاص این کتب نوشته شده است	۱۶۳
پیوست ۴: دیگر ردیه هایی که در دوره قاجار نوشته شده است (ردیه هایی که به صورت کلی در رد مسیحیت است نه در ردیک کتاب خاص).....	۱۶۷
پیوست ۵: معرفی ردیه ها.....	۱۷۳
Absract	۱۹۱

مقدمه

اهمیت موضوع

اسلام و مسیحیت به عنوان دو دین بزرگ در عرصه جهانی، مواجهه و تقابل های مختلفی داشته اند از مواجهه‌ی نظامی در جنگ های صلیبی گرفته تا مواجهه‌ی سیاسی در دوران استعمار غرب؛ اما مواجهه و تقابلی که در تحقیق پیش رو مدنظر است تقابل فکری میان این دو دین جهانی است؛ تقابلی که می‌توان از آن با نام "جدال فکری میان اسلام و مسیحیت" یاد کرد و یا به تعبیری مسالمت آمیز تر و البته با کمی مسامحه آن را "گفت‌وگوی اسلام و مسیحیت" نامید. گفت‌وگو و جدالی که سابقه‌ای به درازای تاریخ اسلام و وسعتی به اندازه‌ی بخش اعظمی از این کره خاکی دارد.

این سابقه و وسعت خود به خوبی نشان میدهد که بررسی و مدقّه در این بحر عظیم از توان و قدرت یک تحقیق خارج است و باید به قاعده ضرورت بخشی از این جدال مهم و تاثیر گذار در تاریخ بشریت را به تصویر کشید و به قول معروف، آب دریا را اگر نتوان کشید هم به قدر تشنگی باید چشید.

در این میان دوره و شرایطی که برای بررسی منتخب گردید، دوره صفویه و قاجار است و محیط مدنظر محیط ایران که در واقع همان فضای شیعی مواجهه با مسیحیت است. هرچند هر یک از دوره‌ها و محیط‌های گفتگو میان اسلام و مسیحیت داری ارزش و اهمیت خاص خود است اما برای این انتخاب نیز دلایل خاصی وجود دارد. دلیل اصلی که از اهمیت خاصی نیز برخوردار است حضور پر رنگ و فعالیت مبلغان مسیحی در ایران دوره‌ی صفویه و قاجار است. دوره صفویه مصادف با فرمان پاپ الکساندر ششم است، او در سال ۱۴۹۴ میلادی / ۹۰۰ قمری دستور داد همه سرزمین‌هایی که تا آن تاریخ کشف شده بود و سرزمین‌هایی که قرار بود کشف شود را به دولت اسپانیا و پرتغال ببخشد بدان شرط که آن دو دولت کوشش خود را در راه مسیحی ساختن مردم آن سرزمین‌ها گسترش دهند و فعالیت‌های هیئت‌های تبلیغی مسیحیان را در خاور و باخترا آفریقا مورد پشتیبانی قرار دهند.^۱

^۱ عبد‌الله‌ای حائری؛ نخستین رویارویی اندیشه گران ایران با دو رویه تمدن بورژوازی غرب، انتشارات امیرکبیر، ص ۴۷۰.

ردیه نویسی در دوره‌ی صفویه و قاجار

این حمایت‌ها و تلاش‌های مبلغین باعث شد علاوه بر فعالیت‌های فرهنگی و تبلیغات چهره به چهره اشخاصی چون رافائل دومان^۲، کتاب هایی نیز در رد اسلام و تبلیغ مسیحیت به زبان فارسی نوشته شود و در جامعه توزیع گردد. در این میان، کتاب آیینه حق نما (منتخب آیینه حق نما) نوشته ژروم گزاویه (۱۵۴۹-۱۶۱۷) به شهرت خاصی دست یافت و ردیه هایی از سوی مسلمانان به آن نوشته شد که مهمترینش کتاب مصدق صفا نوشته علوی عاملی است.

در همین دوره دو ردیه نیز بر کتاب مصدق صفا توسط مسیحیان نوشته شد. ۱. کتاب "مسح مصدق صفات آیینه حق نما" نوشته پادری امه شزو^۳ ۲. کتابی دیگر نوشته‌ی فیلیپ گوانیولی (فیلیپ پادری) (۱۵۹۶-۱۶۵۶) که به لاتینی نوشته شد و به عربی در آمد با عنوانی طولانی بدین صورت: "اجابت القسیس الحقیر فیلیبوس کوادانولوس الراهب من رهبانیه یقال لها بلغة الفرنجی کلاریکوس مینور الی احمد الشریف بن زین العابدین الفارسی الاصبهانی" که البته هیچ گاه به فارسی ترجمه نشد. و اثر دیگری که در این دوره توسط مسیحیان نگاشته شد کتاب انتخاب دین الهی نوشته گبریل دو شیون (گبرائیل افرنجی) است. این فعالیت‌ها گسترده مسیحیان در شرایطی رخ میداد که شاهان صفوی برای جلب دوستی و حمایت نظامی دول مسیحی علیه دولت عثمانی، سیاست تساهل دینی را در پیش گرفته بودند و امتیازات و آزادی‌های خاصی برای مبلغین مسیحی در نظر گرفته بودند.^۴ با این وجود این نگاشته‌ها و فعالیت‌های مسیحیان در این دوره موجی از ردیه‌ها و پاسخ‌ها را از سوی علمای شیعه به همراه داشت^۵ که به طرز قابل توجهی باعث کاهش اثر مبلغین مسیحی شد تا جایی که بر خلاف بسیاری از مناطق جهان گزارشی از مسیحی شدن و تحت تاثیر قرار گرفتن بخش قابل توجهی از جامعه ایرانی در این دوران وجود ندارد.

^۲ کشیش فرانسوی که بیش از ۵۰ سال در ایران اقام‌کرد. برای مطالع بیشتر ر. ک: از دریند تا قطیف، رسول جعفریان صص ۵۹ تا ۶۲.

^۳ رک: مبلغان مسیحی در ایران از صفویه تا انقلاب اسلامی، ویدا همراز، صص ۶۷ تا ۷۰.

^۴ به معرفی این ردیه‌ها و تحلیل محتواشان در طول این تحقیق می‌پردازیم.

فعالیت های مبلغین مسیحیت در دوره قاجار نیز ادامه پیدا کرد و حتی بر آن افزوده شد زیرا با حضور انگلیس ها در هند و رواج زبان فارسی در آن جا تبلیغ مسیحیان به فارسی و به تبع در ایران افزایش یافت و انجمن های تبلیغ انگلستان در این دوره در سرزمین ایران مشغول به فعالیت شدند.^۵

در این دوره سه نوع مقابله با مبلغان مسیحی توسط علمای شیعه صورت گرفته است که ما در این تحقیق نوع سوم را مد نظر داریم و مورد مذاقه و تحلیل قرار خواهیم داد:

۱. مواجهه به صورت رو در رو و مناظرات مستقیم میان اشخاص که در این میان مناظره میان "داعی اسلام" (محمد علی حسنی) و "کلر تیزدال" از شهرت و سطح علمی بالایی برخوردار است و به خوبی نیز ثبت و ضبط شده است.^۶ ۲. علمایی که در میان مباحث خود نه به صورت مستقل - چه در خلال کتاب های خود و چه در منابر و سخنرانی ها اشاراتی به نقد مسیحیت داشته اند عالم بزرگی همچون میرزا شیرازی را می توان در این دسته قرار داد.

۳. ردیه نویسی میان مبلغین مسیحی و علمای شیعه. در این شیوه مواجهه _ که مورد نظر این تحقیق نیز، بررسی همین شیوه است - معمولاً ابتدا رساله ای توسط یکی از مسیحیان در اثبات مسیحیت و رد اسلام نوشته شده است و سپس از سوی مسلمین ردیه ای بر آن کتاب و در واقع بر مسیحیت نگاشته شده است و در مورد برخی آثار چندین بار این ردیه نویسی میان مسیحیان و مسلمانان تکرار شده است.

در دوره قاجار چندین اثر از مبلغین مسیحی مورد توجه قرار گرفته و ردیه های متعددی توسط علماء بر آن ها نوشته شد، از جمله رساله‌ی جان ویلسون در رد اسلام، کتاب میزان الحق نوشته کارل گوتلیپ فاندر که ۱۰ ردیه بر این کتاب هم اکنون موجود است. (البته او کتابهای دیگری چون: مفتاح الاسرار ، طریق الحياة ، حل الاشکال نیز دارد) ، کتاب ینابیع الاسلام نوشته سن کلر تیزدال که علمای مهمی از شیعه همچون احمد مجتبه شاهروdi بر آن ردیه نوشته اند، و رساله هنری مارتین در رد بر اسلام و اثبات مسیحیت که شاید پر بسامد ترین اثر و داری بیشترین ردیه از سوی مسلمین است. البته ردیه های علمای شیعه بر مبلغان مسیحی منحصر بر رد رساله ها و کتابهایی که مسیحیان نوشته اند نیست بلکه به دلیل وجود تبلیغ مسیحیان در جامعه و پخش بودن

^۵ رک: پژوهشی بر فعالیت انجمن تبلیغی کلیسا در دوره قاجار

^۶ رک: صفاخانه اصفهان در گفت و گوی اسلام و مسیحیت، تصحیح: حیدر عیوضی، انتشارات دانشگاه ادیان